

Ferencz Árpád

„Bomba a teológusok játszóterén”¹

Kivonat

Karl Barth *A rómaiakhoz írt levél* című műve a 20. századi protestáns teológia egyik legmeghatározóbb alkotása, amely a korszak teológiai és hermeneutikai fordulatainak tárgyalásából nem hagyható ki. Jelen írás célja e mű sajátos helyének meghatározása a hermeneutikai manifesztumok és a klasszikus bibliai kommentárirodalom határmezsgyéjén, továbbá annak felvázolása, hogy Barth értelmezési stratégiája miként lép párbeszédbe a kortárs filozófiai, teológiai és kulturális diskurzusokkal.

A tanulmány külön figyelmet fordít Barth művének intertextuális hálózatára, amelyben a szerző explicit és implicit szövegkapcsolatait, valamint teológiai előfeltevéseit a kor eszmetörténeti környezetében nyerik el értelmezői jelentőségüket. A mű szerkezetének és argumentatív ívének elemzése során jelen írás arra törekszik, hogy rávilágítson Barth dialektikus teológiájának belső logikájára, valamint arra, hogy ez a gondolkodásmód miként szembesíti az olvasót a Kijelentés radikalitásával és a teológiai beszéd határfeltételeivel.

A vizsgálat egyúttal a magyar olvasóközönség számára is értelmezési támpontokat kíván nyújtani, különös tekintettel arra a fordítói (és hermeneutikai) kihívásra, amelyet Barth nyelvezete, metaforikája és érvelési szerkezete támaszt. Ennek megfelelően jelen írás nem csupán elemez, hanem indokolja is azokat a fordítói döntéseket, amelyek *A rómaiakhoz írt levél* magyar nyelvű tolmácsolását meghatározták.

Abstract

Karl Barth's *Epistle to the Romans* is one of the most influential works of 20th-century Protestant theology, which cannot be omitted from any discussion of the theological and hermeneutical shifts of the era. The aim of this paper is to define the specific place of this work at the intersection of hermeneu-

¹ Jelen írás Barth *A rómaiakhoz írt levél* című munkája magyar fordításának bemutatásán, 2025. március 19-én elhangzott előadás szövegét tartalmazza. A publikáláshoz a szöveget ellátam a megfelelő hivatkozásokkal, de szándékosan nem iktattam ki belőle néhány előszóra jellemző fordulatot. A címet Karl Adam katolikus teológus 1927-es recenziójából kölcsönöztem.

tical manifestos and classical biblical commentary, and to outline how Barth's interpretive strategy enters into dialogue with contemporary philosophical, theological, and cultural discourses.

The study pays particular attention to the intertextual network of Barth's work, in which the author's explicit and implicit textual connections and theological presuppositions gain their interpretative significance in the context of the intellectual history of the period. In analyzing the structure and argumentative arc of the work, this paper seeks to shed light on the internal logic of Barth's dialectical theology and how this way of thinking confronts the reader with the radicalism of the Declaration and the limits of theological discourse.

At the same time, the study aims to provide Hungarian readers with interpretive reference points, with particular regard to the translational (and hermeneutical) challenges posed by Barth's language, imagery, and argumentative structure. Accordingly, this paper not only analyzes, but also justifies the translation decisions that determined the Hungarian interpretation of the Epistle to the Romans.

Barthnak *A rómaiakhoz írt levél* című műve a maga korában forradalmi újítást hozott a teológiában, elindította a dialektikus teológia mozgalmát, ebből nőtt ki az Ige teológiájának iskolája és más teológiai megközelítések is. Legújabbban az amerikai ihletésű evanglikál teológia kezdi Barth életművét felfedezni és a maga teológiai érvrendszerébe integrálni.² A könyv a mai napig egyike a világon legtöbbször kiadott teológiai munkáknak. Ebben az összefüggésben már csak anekdotaként érdemes megemlíteni, hogy a barthi mű kiadását három svájci kiadó is elutasította, és a berni G. A. Bäschlin kiadó is csak úgy vállalta a kiadást, hogy a gazdag iparos Rudolf Pestalozzi deficitgaranciát vállalt rá.

Elgondolkoztató tény, hogy Barth más műveivel ellentétben *A rómaiakhoz írt levél*nek viszonylag kevés fordítása ismert. Alapvetően indogermán nyelvekre fordították le, bár orosz, kínai, koreai és japán fordításról is tudunk. A most bemutatott magyar fordítás ebbe a sorba illeszkedve a barthi mondanivalót egy más nyelvi, társadalmi és teológiai kontextusban igyekszik megszólaltatni. Referátumomban a barthi szöveg komplex intertextualitásának rudimentáris bemutatásával a más nyelvekre való fordítás nehézségét is igyekszem érzékeltetni. Minden átültetési nehézség ellenére is a több mint egy évszázada (pontosan 103 éve) íródott barthi

² Erre a jelenségre már sok évvel ezelőtt Bruce McCormack is felhívta a figyelmet. Ld. Bruce L. McCormack: Karl Barth as Contemporary. In: Fazakas Sándor – Ferencz Árpád (Hrsg./szerk.): *Ist die Theologie Karl Barths noch aktuell? Időszerű-e még Karl Barth teológiája?* Debrecen, 2008. 27–35. A helyzet napjainkra sem változott.

munka még ma is képes újat mondani az arra fogékony olvasóknak. Kétségtelen tény az is, hogy a maga korában forradalmi újdonságként megjelent mű mai formai szempontok szerint bizonyára nem annyira forradalmi, mint volt megjelenése idején, amint az is kétségtelen, hogy mondandója ma is aktuális, sőt, bizonyos értelemben még aktuálisabb, mint bármikor korábban.

„Barth magyar hangjaként”, ez esetben a könyv fordítójaként nehezemre esik erről a szövegkorpuszról objektívan beszélni. Annál is inkább, mert a fordítás munkafolyamata során többé-kevésbé „nolens-volens” módon, de mindenesetre alaposan megismert szöveg sokrétűsége egy szinte megoldhatatlan feladat elé állít. Mert mit is tudok elmondani erről a szövegről, ami, legalábbis annak magyar változatában, éppen annyira Barthé, mint bizonyos értelemben az enyém is?

Bár első körben arra gondoltam, hogy arról a szellemtörténeti kontextusról beszélek, amelyben a barthi munka megszületett, nagyon hamar világossá vált számomra, hogy egy ilyen megközelítésnek ebben a körben semmi értelme nem volna. Az érdeklődő jelenlévők a rendszeres teológia művelőiként ismerik ezt a korszakot, és ilyenformán nem volna értelme már ismert tényeket újra előhozni. Az érdeklődő olvasó számára pedig a fordító utószavában részletesen felvázoltam az érintett korszak képét.³

Nagyobb érdeklődésre tarthat azonban számot, legalábbis véleményem szerint, Barth munkájának módszere.⁴ A rómaiakhoz írt levél magas szinten és komplex módon az intertextualitás dinamikájából élő munka, melyben az eredeti kontextusból kiemelt szöveg egy másik hangtérben sajátos és új értelmet nyer.⁵ Ennek

³ Ld. A fordító utószavát: Karl Barth: *A rómaiakhoz írt levél*. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2025. 20–25.

⁴ Szándékosan választottam ezt a megközelítési módot, mert nem tudom figyelmen kívül hagyni Susan Sonntag jogos kifakadását, amennyiben ezt írja: „A legaktuálisabb esetekben az értelmezés abban a nyárspolgári tiltakozásban áll, mely a műalkotást nem hagyja békén.” Ld. Susan Sonntag: *Gegen Interpretation*. In: Tom Kindt – Tilmann Köppe (Hrsg.): *Moderne Interpretationstheorien*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2008. 172–190, itt 182. Értelmezés helyett tehát inkább a struktúrát és érvelést vizsgálom.

⁵ A hangtér (Klangraum) fogalmával azt a hermenutikai horizontot kívánom érzékeltetni, amelyet egy-egy értelmezési távlat jelent. Tudatosan nem emelem ki, de gondolhatunk ebben az összefüggésben Gilles Deluze és Félix Guattari hálózatos hangtérelméletére is, különösen a teológiai, jelen esetben a barthi teológia vonatkozásában. A relacionális tér elméletét ugyanis alkalmazhatónak vélem a szövegek egymáshoz való viszonyára is. Igen érdekes ebben a tekintetben, amit a Barthtól kölcsönzött mondattal Hans Peter Lichtenberger egy tanulmányának címében így jellemez: *Der Römerbrief: „ein Absurd aus Nietzsche, Kierkegaard und Cohen”? Barth liest Nietzsche, Kierkegaard und Dostojewski*. In: Matthias Zeinler – Magdalena K. Frettlöh (Hrsg.): *Theologie am Nullpunkt. Karl Barth und die Krise der Kirche*. Theologischer Verlag Zürich, Zürich, 2022. 109–134. Lichtenberger felhívja a figyelmet arra, hogy a barthi életműben a nevezett szerzők

a vizsgálata sokkal több eredménnyel kecsegtet, mint az ismert tények felemlegése. Hangsúlyoznom kell, hogy ebben a megközelítésben *A rómaiakhoz írt levél*re mint egységes, egy adott programot követő szövegkorpuszra tekintek, amelyben a belső hangsúlyeltolódásoknak és eltérő fogalmazásoknak, az ismétléseknek és az ellentmondásoknak pontosan meghatározott szerepe van. Ezek a mondanivaló kihangsúlyozására, árnyalására szolgálnak. Jóllehet *A rómaiakhoz írt levél* barthi értelmezésének kérdése napjainkig megosztja a teológusokat, azt mindenképpen meg kell állapítanunk, hogy semmiképpen nem egy hagyományos értelemben vett kommentárral van dolgunk. A modern történetikritikai, szövegkritikai és egyéb kritikai értelmezésekhez szokott olvasó sok esetben értetlenül áll *A rómaiakhoz írt levél* sajtósági fejtegetéseivel szemben.⁶ Ennek alapján jogosan állíthatjuk, hogy Barth munkája műfajt teremt, és ilyenformán tehát jogos Gadamer megállapítása, miszerint Barth akkor is hermeneutikai programot kínál művében, ha ezt maga nem is fogalmazza így meg.⁷

A szerző maga két alkalommal is nyilvánosan nyilatkozott a könyv születésének körülményeiről. Igen érdekes és tanulságos ezt a két nyilatkozatot egymás mellé állítani. Egyik viszonylag korán keletkezett, és a Münsteri Teológiai Kar hivatalos megkeresésére íródott 1927-ben, míg a másik jóval később, egy más összefüggésben, az élettörténetre reflektálva beszél ugyanarról az eseményről. Ismert tény, hogy nagy alkotók, nagy művészek életük vége fele saját művük prófétaivá lesznek.⁸ Kétségtelen, hogy Barth is a maga rendjén *A rómaiakhoz írt levél* sajtósági mítoszt kívánta megőrizni. A két szöveg egymás mellé állítva önmagáért beszél.

illusztrációként szerepelnek, és ezért a későbbiekben nem játszanak nagyon nagy szerepet, míg a kanti alaphozzáállás végigvonul az egész barthi teológián.

⁶ Tanulságos volna ebben az esetben is Georg Steinerre figyelni, aki azt mondja: „Beszélni önmagunkhoz vagy másokhoz szólani annyit tesz, mint kitalálni; ezen felmérhetetlen banalitást, a létet és a világot újra kitalálni – a legmeztelenebb, legszigorúbb értelemben véve.” Ld. Georg Steiner: *Von realer Gegenwart. Hat unser Sprechen Inhalt?* Carl Hanser Verlag, München–Wien, 1990. 80.

⁷ Ld. Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Osiris Kiadó, 2003. 556: „A teológiában... [a]z első forradalmi lépést az a magyarázat jelentette, melyet Karl Barth adott a *Rómaiakhoz írt levél*ről – a liberális teológia »kritikája« volt ez, mely nem is annyira a kritikai történettudományra mint olyanra vonatkozott, hanem inkább arra a teológiai elégedettségre, mely a történettudomány eredményeit a Szentírás megértésének tartja. Ennyiben Karl Barth műve, bármennyire tartózkodik is a módszertani reflexiótól, egyfajta hermeneutikai kiáltvány.”

⁸ Klasszikus példa erre Thomas Mann, aki saját művének és személyiségének integritása érdekében naplójának bizonyos részeiben önmagát a száműzetés költőjeként láttatja, ezzel biztosítva azt a mitikus üdvfényt, amely személyiségét körülvette. Szándéka világos volt, egy olyan már-már prófétai jellegű személyiség képét akarta áthagyományozni, aki művének egészében feloldódik, illetve azok üzenete mögött háttérbe kerül.

„A következő reggel ott találtam magam egy rakás Pál apostol Római levelével foglalkozó kommentár mellett, hogy a legalábbis számomra új kérdésfelvetésnek utánajárjak. Az akkor készített jegyzeteimből állt össze az ismert, vitatott könyv... A könyvet először valóban saját magam, illetve Eduard Thurneysen barátom és más együtt aggodalmaskodók egyéni épülésére írtam. Mindazon további körökről, melyeket könyvem magával vonzott, még 1918-ban sem volt fogalmam, amikor is az – egy baráti nagyiparos segítségével – egy berni kiadónál megjelent, és amelyet a Thurneysennel közösen kiadott prédikációskötettel együtt készítettek elő.”⁹

Élete végén Barth így emlékezett vissza ugyanarra az eseményre:

„Másnap reggel – Thurneysen ama általánosan fogalmazott, elsuttogott mondata után – nekikezdtem minden rendelkezésemre álló munkaeszközt felhasználva egy almafa alá telepedve a Római levéllel foglalkozni... Elkezdtem olvasni, mintha még soha nem olvastam volna, s közben felfedezéseimet pontról pontra le is írtam... olvastam és olvastam, írtam és írtam.”¹⁰

Nem lehet nem észrevenni a különbségeket, illetve az értő olvasó az almafára való utalással gondolhat a lutheri almafaültetés anekdotájára, ott, az eszkaton összefüggésében. Hogy Barth ezt szándékosan fogalmazta-e így? Erről a mai és a mindenkori olvasók csak találgatni tudnak. Katja Tolstoja, aki a barthi szöveg szövegkritikai kiadását elkészítette, jó érzékkel mutat rá arra, ahogyan Barth és barátja, Thurneysen egyformán arra igyekeztek, hogy *A rómaiakhoz írt levél* keletkezésének körülményeit mitikus távlatba helyezték.¹¹

Azt hiszem, ezen a ponton érdemes egy pillanatra megállni. Kevésbé ismert tény ugyanis, hogy a két barát barátsága komoly teológiai együtt munkálkodást is jelentett. Egy másik összefüggésben Barth barátja szerepét saját teológiai gondolkodása kialakulásának perspektívájából a következőképpen jellemzi: „...félhangosan odasúgta nekem: az, amire az igehirdetésben, az oktatásban és a lelkigondozásban szükség van, egy egészen más teológiai alapvetés.”¹² Ezzel Barth világosan

⁹ Ld.: Autobiographische Skizzen Karl Barths aus den Fakultätsalben der Ev.-Theol. Fakultät in Münster (1927) und der Ev.-Theol. Fakultät Bonn (1935 und 1946). In: *Karl Barth- Rudolf Bultmann Briefwechsel* (GA V/1), TVZ, Zürich, 1971. 301–312, itt 307–308.

¹⁰ Karl Barth: *Nachwort in: Schleiermacher-Auswahl*. Hrsg. Von Heinz Boll, Gütersloh, 1980². 290–312, itt 294.k.

¹¹ Ld. »Das Römerbriefmansukript habe ich gelesen« Eduard Thurneysen *gesammelte Briefe und Kommentare aus der Entstehungszeit von Karl Barths Römerbrief II* (1920-1921). Hrsg. Von Katja Tolstoja, TVZ, Zürich, 2015, különösen is a 13. old.

¹² Ld. Autobiographische Skizze in: GA V/1, 307.

jelzi, hogy a „teljesen más” teológiai alapvetéshez barátja is hozzájárult. Ez a viszony a későbbiekben is megmaradt. Thurneysen nem csak a barthi kézirat első olvasója és korrektora volt, hanem sok esetben komolyan hozzá is járult némely megfogalmazások és teológiai döntések meghozatalához. Különösen is igaz ez a Dosztojevszkij műveivel kapcsolatos részekre, de egyéb olyan hivatkozásokra is, amelyeket ma már nem is tudunk teljes pontossággal beazonosítani. Akárhogyan is van azonban, *A rómaiakhoz írt levél* barthi olvasata egységes szövegkorpuszként hat és működik, amelynek alapos tanulmányozása a bibliai szöveghez való sajátos viszonyt tükröz.¹³

Barth munkamódszerének sajátosságáról a későbbiekben szólok, de e helyen – éppen a Barth–Thurneysen munkakapcsolat illusztrálására – idézek egy levélrészletet:

„Kedves Karl! A Róm 5,1–11-gyel kapcsolatos fejtegetéseidet nagy együttérzéssel és az új fordulatok és felismerések feletti örömmel olvastam. Nagy körültekintéssel és biztos lépcsőfokokra hágva másztad meg ezt a meredek falat. Bizonytalán egészen világosan és közvetlenül halad majd tovább. A megújult előfeltételek és alapvetések a továbbiakban is visszaigazolódnak, és a további hozzáférhetetlenségek nem maradnak teljességgel hozzáférhetetlenek.”¹⁴

Thurneysen biztató szavai *A rómaiakhoz írt levél* második kiadásának egészére is vonatkoztathatók, mert a hozzáférhetetlennek tűnő tartalmakat kellett valamilyen módon egy korszerű intellektuális rendszer keretei közé szorítani. Hogy közben sok esetben az következett be, hogy a szöveg egyre inkább Barthé és egyre kevésbé Pálé lett, az a dolog természetéből adódik. Ilyenformán Brunner anekdotaként áthagyományozott epés megjegyzése, hogy ugyanis ez nem is *A rómaiakhoz írt levél* magyarázata, hanem Barthnak a Rómaiakhoz írt levele, nem teljességgel elvetendő.

Igazán érdekes ebben az összefüggésben az, ahogyan Barth a bibliai szöveghez közelít. Nem nehéz elgondolni, hogy a korabeli biblikus tudományt művelők számára *A rómaiakhoz írt levél* fejtegetései jobb esetben is döbbenetet okoztak. Nem újdonság ez, hiszen már Barth 1920-as aarai *Biblische Fragen, Einsichte und Ausblicke* című előadása kapcsán is volt tanára, Adolf von Harnack óva intette őt nézeteinek terjesztésétől. Az előadás után a fiatal lelkész Eberhard Vischer bázeli

¹³ Nem tisztem ennek a viszonynak a felmutatása, hisz az jóval meghaladná jelen referátum kereteit. Az érdeklődő olvasó mindenre kiterjedő és nagyon alapos összefoglalást talál erről Christiane Tietz kiváló kritikai életrajzában. Ld. Christiane Tietz: *Karl Barth. Ein Leben im Widerspruch*. C. H. Beck, München, 2018.

¹⁴ Vö. Tolstoja: i. m. 78.

egyházttörténész lakásán találkozott von Harnackkal. A találkozásiról így számolt be barátjának, Thurneysennek: „Az urak úgy gondolták... jobb, ha megtartom magamnak Istenről vallott nézetimet... ne csináljak belőlük exportárut (!). Végül kálvinistaként és intellektualistaként szidalmaztak, mondván, hogy egyházttörténeti tapasztalatok alapján megjósolják, szektát alapítok és kijelentést kapok majd, és ezután elbocsátottak...”¹⁵ Ugyanakkor meglehetősen magabiztossággal ezt írja: „Köpjünk csak mindketten a markunkba új tettekre készülve. Világos, hogy a bálvány inog. Harnack egy alapvetően megtört ember benyomását keltette, meglepően keveset tudott saját felsőbbrendű viccecskéitől eltekintve.”¹⁶

Ugyanakkor munkájának megírása során Barth többször is feltette magának a kérdést, hogy van-e értelme annak, amit tesz. Thurneysennek így írt a kézirat első változatának nyomdába adása idején: „Római levelem gyakran úgy áll előttem, mint egy valódi Babel-torony. Lehet, hogy jobb volna végül ünnepélyesen elégetni, mintsem kinyomtatni. Vajon akarja-e a jó Isten ezt az irkafirkát? Végül is, csak egy új teológia és nem más ez is.”¹⁷

A Rómaiakhoz írt levél fejtegetéseit olvasva a Barthot ismerők önkéntelenül is arra a megjegyzésre kell hogy gondoljanak, amellyel Adolf von Harnack a fiatal teológus szemináriumi dolgozatát jellemezte. A dolgozat címe ez volt: *Pál misziós tevékenysége az Apostolok cselekedeteinek leírása alapján*. Harnack, értékelve a szerző saját és alaposan átgondolt gondolatvezetését, ezt a sommás megállapítást teszi írásos értékelésében: „Az utolsó rész, Pál szerepe az Apostolok cselekedeteinek összefüggésében, túlságosan is rövid, és nem felel meg a kérdésfelvetésnek. Ugyanakkor az előzőekben némely kérdés túlságos is részletesen kifejtett, és némely szükségtelenül bevont kérdésfelvetések is vannak benne.”¹⁸ Mintha már itt is érződne a tanár meg nem értése diákja iránt, akinek teológiai nézeteit a neves teológiai tanár az ismert és a maga korában nagy nemzetközi visszhangot kiváltó vitában azzal vélte elintézni, hogy sommásan ítélkezve a dialektikus teológia törekvései felett azt állította, hogy Barth „a teológiai tanszéket valamiféle szószékké változtatja.”¹⁹

¹⁵ Karl Barth – Eduard Thurneysen Briefwechsel, Bd.I. 1913–1921 (GA V/3). Theologischer Verlag Zürich, Zürich, 1973. 379.

¹⁶ Uo. 380.

¹⁷ A levél 1918. február 11-én kelt. Ld. uo. 265.

¹⁸ Barth írása megjelent: Vorträge und kleinere Arbeiten 1905–1909 (GA III/21). Theologischer Verlag Zürich, Zürich, 1992. 148–243. A Harnack záró megjegyzését a 243. oldal 144. lábjegyzete tartalmazza.

¹⁹ Ld. Harnack nyílt levelének teljes szövegét: Offene Briefe 1909–1935 (GA V/35). Theolo-

Mert mi is voltaképpen műfaji szempontból az, amit Barth *A rómaiakhoz írt levél*ben művel? Harnack és a Barthot meg nem értő kortársak ellenében meg kell állapítanunk, hogy a barthi hermeneutikai megközelítés legitim. Ne feledkezzünk el arról, hogy a szerző maga sem nevezi művét kommentárnak, a szó hagyományosan elfogadott értelmében. Minek kell tehát a barthi művet tekintenünk?²⁰ A biblikus tudósok korabeli ellenvetései – melyekről a különböző kiadások előszavai tanúskodnak – világossá teszik, hogy *A rómaiakhoz írt levél*re nem lehet kommentárként tekinteni abban az értelemben, amint azt megszoktuk. Amennyiben Barth visszaemlékezéseire gondolunk, a könyv születésének körülményeiről legkézenfekvőbbnek az tűnik, hogy a mű első körben egyfajta „teológusi olvasónapló”. Tudatában vagyok annak, hogy ez a megfogalmazás nem egészen világos, talán nem is eléggé körülhatárolt és nem is igazán megfelelő, mégis azt gondolom, hogy első megközelítésben ennek a munkafogalomnak a segítségével lehet a barthi teológia geneziséét leginkább megérteni.

A safenwili lelkész célja, hogy a Pál szövegének általa megérteni vélt üzenetét egy olyan hangtérbe helyezze, amelyben az aktuális üzenetként szólalhat meg. Ezért olvas a korabeli kommentárirodalommal párhuzamosan kortárs filozófiát és teológiát is, még ha nagyon szelektíven is. A munka egészére és annak üzenetére nézve nem lehet nem észrevenni, hogy Barth ismerte Franz Rosenzweig munkáit. Talán a *pastiche* (művészetistílus-kollázs) kategóriájával ragadható meg leginkább. Rosenzweig vallásról tartott előadásainak hangneme és stílusa nagymértékben rokonítható a barthi mű hangnemével és stílusával. Különösen is érdekes és jellegzetes ebben a tekintetben az, amit Rosenzweig az Isten kérdéséről ír:

gischer Verlag Zürich, Zürich, 2001. 67–72, itt 68. Harnack itt különösen is kiemeli: „...megjósolom Önnek az egyháztörténet ismeretében, hogy ez a vállalkozás nem épülésre, hanem a leépülésre vezet...” Uo.

²⁰ Georg Hunsinger princetoni teológus 1991-ben *How to read Karl Barth. The shape of his theology* (Oxford, Oxford University Press) címmel jelentetett meg egy olyan művet, amelyben az angolszász olvasókat igyekszik a barthi teológia világába bevezetni. Szándéka, hogy az olvasó kezébe egy olyan könyvet adjon, mely „az Egyházi Dogmatika új olvasási módját kínálja”, és „nemcsak vezeti az olvasót a mintegy tízezer oldalas érvelés labirintusában, melyet Barth főműve jelent”, hanem ahhoz is hozzásegítse, hogy a barthi gondolatokat más teológiai látásokkal párbeszédbe hozza (3. old.). Hunsinger apodiktikus fejtegetései nem minden olvasó tetszését nyerték el, de az bizonyos, hogy segítséget jelentenek a német nyelvet nem ismerők számára a barthi teológiai világ megértésében. Hasonló munka magyar nyelven nem létezik. Jelen előadásban arra törekedtem, hogy az intertextualitás kapcsán egy kicsit a barthi teológia érvelési rendszerébe is betekintést nyújtsak, de semmiképpen nem apodiktikus jelleggel.

„Mit jelent tehát az, hogy az Isten léte iránti kérdés alapkérdés? Azt jelenti ez gyakorlati szempontból, hogy mi az ateizmust mindegyre és teljes egészében komolyan vesszük, nem burkolódzunk az Isten létével és testi létével kapcsolatos fejtegetések leplébe, nem is tesszük azokat félre, amint azt manapság könnyelműen teszik... Csak annyit állítunk, hogy a természet bizonyosan a természet, de Isten nem a természet. Legalábbis az, amit mi itt Isten alatt értünk és amit az évezredek folyamán Isten alatt értettek, az nem a természet. Számunkra erről az Istenről van szó, akiről évezredek óta beszélnek, és nem akarjuk az istenismeret látszatát megmenteni úgy, hogy ezt az Istent elsumákolva helyére a természetet varázsoljuk oda.”²¹

Azt hiszem, ez a kis ízelítő is jelzi, hogy Barth prófétai hangneme a maga korában egyáltalán nem volt szokatlan, noha a korabeli tudományos teológia – amelyben a biblikus teológus Julius Wellhausen nem is a teológiai kar, hanem a filozófiai kar tanáraként működött – ezt a megközelítést nem tudta és nem is akarta elfogadni.²²

Barth példaképei stílus tekintetében a német expresszionista irodalom képviselői (Franz Kafka, Ernst Toller, August Strindberg), de sajátos pátoszát nem csak innen meríti. *A rómaiakhoz írt levél* patetikus hangsúlyai alapvetően abból származnak, hogy Barth a levél magyarázása során minden esetben egy bizonyos formai eljárást követ, ha nem is sematikusan. Ezt a formai eljárást formálisan a következő elemek meghatározásával írhatjuk le. A bibliai szöveget először is a rész és a levél kontextusában értelmezi, hogy aztán egyéb bibliai helyek bevonásával tágítsa a kört. Ennek a módszernek a sajátossága, hogy a szövegkritikai fejtegetéseknek nem sok figyelmet szentel. Amint az egyik előszóban ki is fejt, a teológiai hallgatókat külön kéri, hogy figyeljenek oda a szöveg és annak keletkezésére, ne olvassák magyarázatait kritikátlanul. Ugyanakkor azonban ez a hangtér még nem elégséges az üzenet adekvát kifejtéséhez, hanem szükséges egy második megközelítési szint is. Ezt a második megközelítési szintet minden esetben a reformátorok írásértelmezése jelenti. A gazdag Luther- és Kálvin-, valamint a szórványosan előforduló Zwingli-idézetek jelzik, mely teológiai hagyományhoz kötődik a szer-

²¹ Franz Rosenzweig: *Die Wissenschaft von Gott In: Zweistromland. Kleiner Schriften zu Glauben und Denken*. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht–Boston–Lancaster, 1984. 637.

²² Ld. Julius Wellhausen. In: Rudolf Smend: *Kritiker und Exegeten. Porträtskizzen zu vier Jahrhunderten alttestamentliche Wissenschaft*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2017. 343–357, itt 351. Igaz ugyan, hogy Wellhausen a teológiai karon kezdte tevékenységét, de viszonylag hamar áthelyezését kérte. A miniszter a sikeres habilitáció után a magántanárt a hallei filozófiai kar rendkívüli tanárának nevezte ki. Itt 1882–1885 között működött, hogy aztán Marburg után Göttingenben Paul de Lagarde utódként az orientálistikának szentelje tevékenységét.

zó. Ugyanakkor azonban ezek az idézetek szorosan illeszkednek a bibliai kontextusba helyezett szöveg üzenetéhez. Annak felfedett értelmét csak megerősítik, de nem vonják semmilyen szempontból kétségbe. Igen érdekesnek találom, hogy ez a módszer végighalad az egész művön. Úgy tűnik, mintha a *Scriptura Sacra sui ipsius interpres* nem volna elégséges a szerzőnek, hanem a hagyományanyagra is építeni akar. Meglepő, hogy a megerősítő hivatkozások sorában nagyon is kevés ógyházi utalást találunk, leginkább Augustinust és Marciont, de szinte teljességgel hiányzik az ógyházi teológia nagyjainak sora. Nyilvánvaló, hogy ennek oka nem a Barth e kérdésben tanúsított tudatlansága, hanem a reformátori hagyományokra való hangsúlyos építkezés. Az idézett reformátorhivatkozások minden esetben pontosak, a korban elismert szövegkritikai kiadásokon alapulnak.

A bibliai szöveg értelmezésnek harmadik rétegét a „modern” teológia képviselői jelentik. Ezek a munkák is alapvetően a megérteni vélt üzenet egy-egy elemét hangsúlyozzák. Amennyiben a Barthot ismerő olvasó itt elsősorban Wilhelm Hermann közvetlen hatását kívánja felfedezni, ki kell ábrándulnia. A fiatal lelkész Hermann iránti rajongása és tisztelete ellenére ennek a szintnek az értelmezéseit nem a marburgi teológus nézetei határozzák meg, hanem sokkal inkább a Bodelschwing, Schlatter nevével fémjelzett kegyességi irányzat szemléletmódja. Hiába keressük itt Leonhard Ragaz vagy Hermann Kutter igazán markáns hatását is. Első pillantásra mintha ezen az értelmezési szinten teljességgel eltűntek, felolvadtak volna. A barthi szöveg tanulmányozásakor nyilván beazonosíthatók némely elemek, amelyek Barth tanáraihoz és elvbarátaikhoz köthetők, de a szöveg elsődleges és felületi szintjén nem látszik ezek nyoma. Annál határozottabban megfigyelhető azonban két teológus értelmezéseinek jelenléte és hatása: Overbeckről és Schleiermacherről van szó. Mindkét teológus nézetei szelektíven jelennek meg az értelmezésben, némely esetben az eredeti szövegkontextust sem véve különösebben figyelembe. Barth munkamódszere itt éri el korlátait. Overbeck vagy Schleiermacher fejtegetései a maguk kontextusából kiemelve alátámasztják ugyan a barthi mondanivalót, ugyanakkor akaratlanul is (talán nem is minden esetben akaratlanul!) kérdőjelekkel látják el azt.²³ Míg Overbeck a lehető legtöbbször pozitív összefüggésben szerepel, ugyanez nem mondható el a Schleiermacher-idézetekre. Úgy is lehetne nagyon sarkítottan fogalmazni, hogy Schleiermacher teológiája Barth számára az a negatív fólia, amely háttér előtt a Kijelentés teológiájának dialektikája igazából érvényesülni tud.

²³ Nem igazolható ugyan, de Barth teológiájának ismeretében elképzelhető, hogy ez a vonás tudatosan épült be a munka egészébe.

A következő értelmezési szint sajátossága, hogy itt több elemet is megnevezhetünk, illetőleg elkülöníthetünk. Ezen a szinten, vagy éppen a hangtérben a filozófiai értelmezések mellett (Kant, a neokantiánus filozófia, illetve a nyelvfilozófia és logika, de különösen is Kierkegaard kritikai filozófiája) elemein túl irodalmi utalások sokaságával is találkozunk. Ezek Goethétől kezdve Dantén át a korabeli német irodalom kevésbé ismert nagyságaiig tejednek. Szerepük világos: ki kell emelniük azt a teret, amelyben a barthi teológiai nézetek érvényesülnek, ugyanakkor a korabeli olvasók ismereteire apellálva a kulturális ismereteken keresztül a bibliai üzenetet az olvasók értelmezési horizontjának szintjére hozni. Ebben az összefüggésben igen érdekes, hogy Goethe mellett a fő hivatkozás Dosztojevszkij. Nem kívánok itt sem egyik, sem másik író szerepével foglalkozni a barthi életmű egészében, de kétségtelen tény, hogy értelmezési horizontjuk folyamatosan meghatározza a dialektikus teológiát, de az Ige teológiájának egészét is. Ugyanakkor legalábbis elgondolkoztató, hogy *A rómaiakhoz írt levél* egyik fő irodalmi vonatkozása a panteista Goethe, másik pedig a misztikus keresztyén Dosztojevszkij.²⁴

Ugyanakkor külön értelmezési szintnek tekinthetők és tekintendők – és ilyeneként különösen érdekesek – azok az aktuális társadalmi-politikai kihívások, amelyekre a barthi szöveg reagál. Itt is érvényesülni látszik az a későbbi barthi mondás, hogy az igehirdető és a teológus asztalán a Biblia mellett mindig ott kell lennie a napilapnak is. Az aktuális politikai-társadalmi kérdésekre való reakció némelykor helyeslésben vagy az esetek döntő többségében kritikai éllel jelenik meg. A korabeli olvasók számára ismert tények és hivatkozások szerepe világos: fel kell mutatniuk a bibliai üzenet aktuális voltát.

Voltaképpen azt is mondhatjuk, hogy Barth szövegének intertextuális rétegei valamiképpen a hagyma szerkezetéhez hasonlíthatók, ahol a különböző rétegek egymáshoz tapadva, egymást kiegészítve léteznek. Lehetséges ugyan elkülöníteni őket, de egymásra utaltságuk abban is nyilvánvaló, hogy önmagukban vett értelmük korántsem annyira átütő erejű, mint a szöveg egészének kontextusában. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a mű napjainkig ható erejét éppen ezek az értelmezési szintek, hangterek adják, amelyek akkor is élnek és rezonálnak, ha a történelmi-társadalmi körülmények napjainkra messzemenően megváltoztak. Ebben a tekintetben is igaza van Georg Steinernek, aki állítja: „Egyetlen olvasó sem tudhat sohasem túl sokat a nyelv csontszerkezetéről és idegrendszeréről.”²⁵

²⁴ Különösen is érdekes kérdés ebben a tekintetben a barthi mű spiritualitása, amely folyamatosan oszcillál különböző pólusok között.

²⁵ Steiner: i. m. 116.

A barthi életműre – és különösen e jelen munka egészére – nézve fokozottan érvényes az, amit Julia Kristeva úgy fogalmazott meg, hogy egyetlen szöveg sem áll önmagában, hanem minden esetben más szövegek mozaikja, amennyiben valamilyen formában viszonyul azokhoz.²⁶ Az intertextualitás e klasszikus irodalmi meghatározására nem is kell más vagy eklatánsabb teológiai példát keresnünk, mint Barthnak *A rómaiakhoz írt levelét*. Steiner szavaival, és ezt a barthi életmű egésze is alátámasztja: „Egy mondat mindig többet jelent.”²⁷

Mindezt figyelembe véve, ha értőn és nyitottan olvassuk a barthi szövegtörpust – és itt ismét hangsúlyoznom kell, hogy a szöveget egy egységes egésznek tekintem –, úgy abban az intertextualitás klasszikus kategóriáinak mindeikével találkozhatunk. Nemcsak az explicit vagy az implicit intertextualitás jelenik meg szövegünkben, hanem megtalálhatjuk a paródiát és – jóllehet ritkábban – a pastiche-t is, amint ritkán, de felfedezhetők az allúzió és nagyon gyakran a parafrázis elemei is. Fordítóként ezek különösen is nagy kihívást jelentettek. Voltaképpen azt is megkockáztathatjuk, hogy *A rómaiakhoz írt levelet* egy hatalmas pastiche-nak tekinthetjük, amellyel a szerző a maga sajátos módján tiszteleg a reformatori, különösen is a lutheri és sajátosan a kálvini írásmagyarázat előtt.²⁸ A barthi szöveg saját és sajátos dinamikáját meglátásom szerint ezek az elemek határozzák meg. A barthi szöveg ugyanakkor eklatáns példája a Kristeva által a szövegekre nézve általánosan posztulált dinamikának is.

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy Barth teológusként ír a teológia iránt érdeklődő, a teológiai tudományt szerető olvasók számára. Ebben az értelemben mindenképpen Gadamernek van igaza, aki szerint Barth itt úgy adott

²⁶ Ld. Julia Kristeva: *Die Revolution der poetischen Sprache*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1978.

²⁷ Steiner: i. m. 114.

²⁸ Ld. ezzel kapcsolatban Barth 1922-es Kálvinnról szóló előadás-sorozatát. Itt Barth a kálvini teológiára nézve a következőket írja: „A református egyház először is iskola, ahol tanítanak, másodsorban intézet, ahol nevelnek. Az ember elvárt magatartása itt először is a 'docilitas', másodsorban az 'oboediantia'. Az Írás azonban 'dux et magistra'”. Karl Barth: *Die Theologie Calvins* (GA II/23. 1922.). Theologischer Verlag Zürich, Zürich, 1993. 522. Nem nehéz a barthi szövegtörpust ezen kálvini gondolatok végigvezetésének tekinteni, noha az előadás szövege *A rómaiakhoz írt levél* megírása után keletkezett. Érdekeséggé jellemezhet meg itt, hogy a barthi mű (bármennyire is furcsának tűnik) a Tarantino-filmek bizonyos vonásaira emlékeztet, ahol a rendező bizonyos helyeken klasszikus nagy filmek stílusát interpretálja, a pastiche-t magas művészi szinten művelve. Barth hasonló jellegű és ilyenként deklarált vállalkozása a Kálvin-előadás, ahol az egész szöveg szinte csak Kálvin-idézetekből áll össze, amelyeket az előadó vagy jelez, vagy összefoglal, de mindenképpen összefüggésekbe helyez. Ld. Karl Barth: *Kálvin* (Előadás 1936). In: *Uő: Kálvintól Bultmannig*. Budapest–Debrecen, 2009. 17–35.

hermeneutikai programot, hogy azt nem elviekben határozta meg. Munkája elindított egy újfajta írásértelmezést, és ezt *A rómaiakhoz írt levél* maradandó érdemének kell tekintenünk.

Végezetül fordítóként engedjék meg néhány konkrét fordítói döntésről is szólnom. Előrebocsájtom, hogy munkámra is áll az, amit az osztrák–magyar kiegyezés kiharcolója, gróf Andrássy Gyula egész politikai munkásságára nézve mondott volt: „Csináltam, ahogy tudtam!” A jelen fordításra nézve nem tudok ennél többet mondani, és ezzel talán mindent el is mondtam, ami elmondható.

Először is a bibliai szöveg fordításáról kell szót ejtenünk. Barth nem egy, a maga korában elfogadott bibliafordítást használt, hanem maga fordította le a szöveget. Ennek következtében szövege némiképpen eltér a megszokott fordításoktól. A magyar nyelvre való átültetésekor igyekeztem a szerzői szándékot figyelembe venni, ennek következtében a kiadásban szereplő bibliai szöveg némely helyen markánsan eltér a megszokott magyar fordításainktól. Barth a szöveg fordításakor jelezte az eredeti szövegben nem szereplő, értelmező betoldásait. A szövegkritikai kiadáshoz hasonlóan ezt úgy oldottam meg, hogy a vastagon szedett szövegben ezeket a betoldásokat meghagytam normál betűvel szedve. Így világossá válik, mennyire szorosan igyekezett Barth a bibliai görög szöveghez való hűséget megtartani.

A magyarra átültetés szempontjából Barth szövege (mint minden esetben) válaszút elé állított. Mivel magyar nyelvünk nem engedi meg a németre olyannyira jellemző alárendelős mondat szerkezeteket, ezek viszont sok esetben különleges értelmet hordoznak szövegünkben, úgy döntöttem, hogy amennyiben a magyar nyelv ezt megkívánja, a hosszú körmondatokat megbontom. Ezt azonban csak abban az esetben alkalmaztam, ha másképpen nem lehetett átültetni magyarra az eredeti szöveg üzenetét. Szándékom az volt, hogy minden nyelvi határ és korlát ellenére is a magyar olvasónak olyan szöveget nyújtsak át, amely az eredeti olvasmányélményét legalábbis megközelíti. Fordítóként igyekeztem mindenben ezt az elvet követni. Ennek tulajdonítható az, hogy a szöveg értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges saját fordítói betoldásokat nem jelöltem külön. Jelölésük megnehezítette volna a szöveg folyamatos olvasását és értelmének követését. Tisztában vagyok vele, hogy ez a döntés vitatható a magyar műfordítási gyakorlat szempontjából, azonban véleményem szerint képviselhető és elfogadható. Ugyanennek a folyamatos olvashatóságot alapkritériumként kezelő fordítói döntésnek a következménye, hogy a szövegkritikai kiadásban és az eredeti kiadásban is szereplő, dőlt betűvel kiemelt részeket itt nem jelöltem. Ennek oka abban keresendő, hogy ami a német

(és egyáltalán az indogermán) nyelvi logika szerint több szó, azt magyar nyelvünk logikája szerint sokszor egy szóval adtam vissza, amint ez fordítva is igaz. Ezenfelül Barth gyakran emelt ki prepozíciókat is, amelyeket szintén nem lett volna értelme magyarul kiemelni. Az érdeklődő olvasó számára rendelkezésre áll a német eredeti kiadás (és az indoeurópai nyelveken fellelhető fordítások), amelyben minden ilyen jellegű esetleges kérdésnek utána lehet nézni.

Végül hadd tegyem fel a kérdést, amit a fordításról hallva, magyar bibliai teológiával foglalkozó kollégám tett fel: Mi értelme van? Amikor 2007-ben a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Barth Kutatóintézetének küldetésnyilatkozatát megfogalmaztam, ezt írtam: „Szakmai programok szervezése mellett az intézet Barth magyarul eddig meg nem jelent műveinek a lefordítására és kiadására törekszik, valamint arra, hogy a barthi teológiai örökség a mai magyar református teológia élő része maradjon.”²⁹ Ebben különösen is fontosnak tartottam akkor és tartom ma is a célt, hogy a barthi teológiai örökség a magyar református teológia élő része maradjon, és nem csupán a fordítások szintjén. Annak a kritikus látásnak, amivel Barth *A rómaiakhoz írt levél* tárgyához és különösen és kiemelten az ember vallásos lehetőségeihez viszonyul, korunkban is a teológia egyik fontos és nem megkerülhető szemléletmódjának kell maradnia. Barth fogalmait kölcsönözve az „Isten az Isten” tautológia értelmének világossá kell válnia a „Kijelentés csatornatöltelékei” számára is, ha nem akarnak a Kijelentés megüresedett csatornájában megregadni.

A rómaiakhoz írt levél önálló reflexióra, a dolgok továbbgondolására ösztönzött és ösztönöz. Ha a magyar fordítás ebben bárkinek is segítségére lehet, úgy betöltötte feladatát. Ha mégsem, úgy Barth első előszavát idézve, „van ideje, várhat... elvégre maga a Római levél is vár”.³⁰

²⁹ Ld. az Intézet honlapján: <https://drhe.hu/kutatas/kutatointezetek-kutatorhelyek/kelet-kozep-europai-karl-barth-kutatointezet> (letöltve 2025. március 23-án).

³⁰ Ld. Barth: i. m. 8.